

Jože Koruza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

VODNIKOV ZADOVOLNE KRAJNC

»Pesem z naslovom 'Zadovolne Krajnc' mi je pokojni Damascen označil kot Vaše prvo delo, in res je na koncu pesmi zapisano V.* Na to se opirajo vsi moji upi. – V tem poskusu vidim več naravnosti in nadarjenosti kot v Damascenovih in Markovih delih – pa tudi bolj gibčen jezik, srečnejšo verzifikacijo in pravilnejše modrovanje – skratka, danes sem ravnó tako zadovoljen s tem poskusom, kakor sem bil pred trinajstimi leti. ...¹ Ta sodba, ki jo je zapisal Žiga Zois, baron Edelsteinski 4. aprila 1794 v pismu Valentinu Vodniku, ni bila odločilna le za Vodnikovo ponovno in uspešno pesnjenje, ampak je tudi intonirala večino poznejših sodb o pesništvu zbornika Pisanice od lepeh umetnost (1779–1781) in vrednotno izdvajanje Vodnikove pesmi Zadovolne Krajnc iz prvih načrtnih poskusov slovenskega posvetelega pesništva. Sprejel jo je, seveda retuširano na raven avtorske skromnosti, najprej Vodnik sam, ko je v avtobiografiji 1. junija 1796 zapisal, da je izmed njegovih pesmi v Pisanicah »od Zadovolniga Krajncja komaj enmalo branja vredna.«² Pol leta pred tem jo je predelano ponovno objavil v Veliki pratiki, pozneje pa kot edini mladostni poskus sprejel v Pesme za pokušino (1806).

Našo domnevo o tem, da je Zoisova sodba pogojila tudi poznejše vrednotenje v slovenski publicistiki in v literarni zgodovini, najbolj potrjuje dejstvo, da je Matija Čop, ki gotovo še ni poznal Zoisovih pisem Vodniku, v svojem prikazu slovenskega slovstva omenil Vodnikove prvence v Pisanicah, ki »so bili sprejeti z odobravanjem«, kot celoto.³ Karel Dežman, ki je v koledarskem članku o Vodniku že uporabljal Zoisova pisma kot vir, pa je zapisal, potem ko je z naslovi navedel vse njegove pesmi iz tretjega zvezka Pisanic, naslednjo sodbo, ki je le razširitev in delna prestilizacija zgoraj citirane Zoisove: »Pa razun 'Zadovoljnega Krajncja' so vse druge brez posebne cene. V tej pesmi pa je Vodnik pokazal, da se mu prosto domače gibanje bolj podà, kakor posnemanje ptujih izdelkov. Tu najdeš Krajncja, ali bolj prav rečeno Gorenca z živimi barvami načertanega, njegovo poljedelstvo, oblačilo, jed, ples in značaj lepo popisano, z eno besedo: v tej pesmi vse živi, vse se giblje.«⁴ Podobno so sodili tudi pisci zbornika Vodnikov spomenik, kjer so bila Zoisova pisma Vodniku objavljena; Peter Hicinger, ki so mu bili prispevki Pisanic »zloženi preveč v ptujem duhu in z nekako prisiljeno umetnostjo«, je o Zadovolnem Krajncju zapisal, da je »pesem že vsa v slovenskem duhu po svoji prvi podobi.«⁵

Toda tudi če se zavedamo takšne geneze izdvajanja Vodnikovega Zadovolnega Krajncja iz pisaniške verzifikacije in iz drugih Vodnikovih pesmi v zborniku in čeprav sodimo, da vsaj Klek dosti ne zaostaja za to pesmijo, moramo tudi dandanašnji priznati upravičenost Zoisove ocene. Vodnikovi pesmi moramo še vedno dati primat v pisaniški verzifikaciji

¹ M. Pohlin, Ž. Zois, A. T. Linhart, V. Vodnik, Izbrano delo, Lj. 1970 (Naša beseda), str. 23 (»blagi« popr. v »pokojni«).

² V. Vodnik, Izbrano delo, Lj. 1970 (Kondor 116), str. 100.

³ P. J. Šafařík, Geschichte der südslawischen Literatur I, Slowenisches und glagolitisches Schriftthum, Prag 1864, str. 30.

⁴ D. Dežman, Valentin Vodnik, Koledarček slovenski 1854, str. 31.

⁵ P. Hicinger, Pregled Vodnikovih pesem, Vodnikov spomenik, Lj. 1859, str. 24, 25.

zaradi nedvomne skladnosti med vsebino in obliko, med zamisljivo in pesniško uresničitvijo. Ne le zgolj na literarnozgodovinske ozire je Vodnikov Zadovolne Krajnc slovensko antologijsko besedilo.

Zato je tej pesmi posvečena posebna pozornost v literarnozgodovinskem pisanju o Valentinu Vodniku. Kot ena redkih Vodnikovih pesmi pa je dobila tudi že posebno monografsko-interpretativno študijo Frana Petreta.⁶ Toda kakor drugod v slovenski literarni zgodovini je tudi v tem celovitem prikazu izhodišče zadnja Vodnikova redakcija pesmi. S tem pa so mnogi problemi zabrisani ali pa ostajajo zunaj pozornosti. Zato smo v pričujočem razpravljanju ubrali obratno pot in za temeljni vir izbrali prvo innačico pesmi v njenem pisaniškem kontekstu. Iz tega aspekta so se nam odprla tri relevantna vprašanja.

1

V dokaj obsežni literaturi o Vodnikovem Zadovolnem Krajncu skoraj ne najdemo primerjalnih opozoril na morebitne zglede za takšno pesem v tujih književnostih; v poštevh prihaja, pač glede na takratno slovensko kulturno naravnost, predvsem nemška literatura, posebej še avstrijska nemška literatura. Zavedati se moramo, da je bil takratnemu slovenskemu kulturnemu delavcu razen po habsburških dednih deželah pogled odprt le v katoliške dele nemškega cesarstva, literarno razviti pa so bili predvsem protestantski. Od tam pa so prihajale informacije le redko in reducirane. Takšen položaj se je sicer v osemdesetih letih znatno spremenil, toda Vodnikova pesem je nastala po vsej verjetnosti v letu 1780.

Takšne okoliščine so povzročale, da so literarni impulzi iz Nemčije prihajali v naše dežele nesistematično, slučajno, posredno in pogosto od drugorazredne ali tretjerazredne literature. Vse to pa povzroča specifične težave pri primerjalnem raziskovanju takratnega slovenskega slovstva. Kljub temu pa se zdi, da to ni bil glavni vzrok za izogibanje primerjalnim problemom v zvezi z Vodnikovim pesništvom in še posebej ob pesmi Zadovolne Krajnc. Zdi se, da je slovenska literarna zgodovina doslej vse preveč dobesedno razumela Vodnikove besede: »Veršaca Parnasa / zgol svojiga znam. . .«⁷ Zato se je pogosto pisalo o Vodnikovi izvornosti in malo raziskovalo vplive na njegovo pesništvo. Tako sta bili doslej dani le dve konkretni opozorili na primerjalno problematiko v zvezi z Zadovolnim Krajncem. V spremni besedi k Vodnikovemu Izbranemu delu sem nakazal, da v nemških almanahih muz, tako v göttingenškem in leipziškem, zlasti pa v Voßovem hamburškem najdemo v zvezkih iz druge polovice sedemdesetih let več pesmi s temo blagovanja podeželskega življenja in kmečkega stanu, med katerimi so nekatere naslovljene tudi »srečni kmet« (J. W. Gleim: Der glückliche Bauer) in »zadovoljni kmet« (-n-ck: Der zufriedene Bauer) in v katerih opevajo med drugim kmečko hrano in ples.⁸ Pozneje sem ugotovil, da ta pesemski žanr ni vezan le na almanaha muz in da gre za širšo tematsko naravnost v nemški literaturi. Medtem je tudi Lino Legiša v opombah k izdaji Pisanic opozoril na vzporednosti med Vodnikovo pesmijo in pesmijo Christiana Friedricha Daniela Schubarta Der Bauer im Winter (Kmet pozimi) ter na možnost, da je Vodnik »dobil v roke kaj takega, kar so po 1772 pošiljali v svet v letakih, časopisih ali almanahih tako imenovani ljudski pesniki (Volksdichter), ki so ubirali ljudskemu načinu podobne motive.«⁹

Preden pa poskusimo nekoliko podrobneje soočiti Vodnikovo pesem s tem nemškim pesemskim žanrom, se moramo vsaj na kratko pomuditi pri kmečki tematiki v baročnem pesništvu. Pri tem se bomo zavestno izognili idilični oziroma pastoralni poeziji, ki ji po-

⁶ F. Petrè, Vodnikov Zadovoljni Kranjec kot primer iz poezije razsvetljenstva, JiS 1969/70, str. 65–76.

⁷ V. Vodnik, Izbrano delo, ur. J. Koruza, Lj. 1970 (Kondor 116), str. 37.

⁸ Tam, str. 61.

⁹ L. Legiša, Pisanice 1779–1782, Lj. 1977 (Dela II. razr. SAZU 34), str. 447, 448.

deželjska pokrajina in pastirsko okolje dajeta samo zunanjo kuliserijo, v kateri se pojavljajo, sanjarijo in ljubijo v pastirje preoblečeni ljudje iz višjih družbenih slojev z modnim galantnim ponašanjem in izražanjem. Zunaj tega dogovornega, pretežno šablonskega pesništva se kmečka tematika v baroku pojavlja v dveh značilnih oblikah.

Najznačilnejše je pesnjenje v 'nizkem stilu', ki je praviloma vezano na snovi iz kmečkega okolja, predvsem pa na tipične postave pokrajinsko ali značajsko opredeljenega kmeta. V drugo skupino tipičnih postav sodi predvsem pijanec. Takšni liki so nosilci grobe komike, predstavljajo se v monologih ali dialogih v 'nizkem stilu' s pogostnimi vulgarizmi, kletvinami, psovkami in idiotizmi.¹⁰ Takšna oblika literature služi zabavi vseh, vendar pretežno višjih slojev, in to v glavnem v predpustnem času. Baročno pesnjenje v 'nizkem stilu' je seglo tudi na slovenska tla. Najznačilnejši primer zanj je Ena lepa pejssem od eniga pejaniga moža ino žene, »na novo sturjena« leta 1712,¹¹ vanj pa sodi tudi Versus vandatici Davida Novaka iz leta 1774.¹² Tega pesništva, ki je realistično samo na videz, v resnici pa karikiran v vsebini in jeziku, ne gre spravljati v neposredno zvezo z Zadovolnim Krajncem, dasi lahko najdemo tudi kakšno podobnost.

Druga tematska smer v baročnem pesništvu oziroma drug pesniški žanr so tako imenovane 'hvale kmečkega stanu', ki so se iz nemškega kulturnega prostora razširile na Češko in Slovaško, pa tudi k drugim Slovanom.¹³ To niso vločnice, v katerih bi se predstavnik kmečkega stanu sam predstavljal, niti dialogi, v katerih se v govoru in dejanju pokažejo komične postave nižjih slojev, kakor je bil to primer v zgoraj očitani pesniški smeri. Lirski subjekt 'hvale kmečkega stanu' je človek zunaj tega stanu (na primer sejmarski pevec), vendar s simpatijami na njegovi strani. Predmet njegovega pesemskega predavanja apostrofiranim poslušalcem (značilnost sejmarskega pesništva) so težave in radosti kmečkega življenja in dela, namen pa dviganje družbenega pomena kmečkega stanu. V slovenski književnosti doslej še nismo odkrili takšne pesmi izpred Pisanic, v kolikor po nastanku ne sodi že v ta čas Volkmerjeva pesem.¹⁴ Vsebinsko ji je blizu pridiga ob kmetovi smrti o Janeza Svetokriškega,¹⁵ žanrsko pa Windisches Bauern Lied (Slovenska kmečka pesem), zapisana leta 1781 v rokopisu iz Haloz,¹⁶ v kateri je razpravljanje o družbeni vlogi kmeta naslovljeno na personificirano oziroma sinekdohično predstavljen kmečki stan.

Po sedemletni oziroma tretji šlezijski vojni (1756–1763) se je začela v nemški literaturi demokratizacija v mentaliteti in tematiki. V tem vzdušju se je razen imitiranja sejmarske pesmi, vse večjega zanimanja za različne oblike substandardnega in tradicionalnega pesništva ter nastanka nemške spevoigre s kmečko tematiko pojavila v umetnem pesništvu tudi moda različnih stanovskih pesmi, vojaških, lovskih, študentskih, rudarskih pa tudi kmečkih. Prva pomembna zbirka takšnih pesmi je Johanna Wilhelma Ludwiga Gleima (1719–1803) *Lieder für das Volk* (Pesmi za ljudstvo) iz leta 1772. Zgledu so sledili pesniki göttingenske zveze, Johann Martin Miller (1750–1814), Johann Heinrich Voß (1751–1826), Ludwig Heinrich Christoph Hölty (1748–1776) in drugi.¹⁷

¹⁰ V 'nizkem stilu' živi dalje srednjeveška karnevalska (groteskna) komika, ki jo je v novejši literarni znanosti na novo osvetlil M. Bahtin v *Tvorčstvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i renessansa*, Moskva 1965. Prim. Z. Medic-Vokačeva, *Misli, ideje, teorije Mihaila Bahtina*, Dialogi 1974, str. 828–835 in 1975, str. 15–30.

¹¹ J. Kos, E. Umek, *Dve slovenski pesmi iz drugega desetletja 18. stoletja*, JiS 1973/74, str. 218–220.

¹² V. Novak, *Slovenska in slovaška pesem iz 1774*, SR 1970, str. 129–140. A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do sredine XIX. stoletja I*, Lj. 1978, str. 149–150.

¹³ M. Kopecký, *Dvě slovenské chvály selského stavu a jejich analogie v literaturách západnoslovanských*, Literárněvědné studie, Prof. J. Hrabákovi k šedesátinám, Brno 1972 (Spisy University J. E. Purkyně 179), str. 73–84.

¹⁴ *Hvala kmetičkega stana ino tobačje trave v dveh pesmah* zapojena, Mrb. 1807.

¹⁵ *Janez Svetokriški, Sacrum promptuarium IV*, Lj. 1700, str. 418–422.

¹⁶ K. Glaser, *Rokopisna slovenska pesmarica iz l. 1781*, LZ 1894, str. 763–766.

¹⁷ A. E. Berger, *Bürgers Leben und Werke, Bürgers Gedichte*, Leipzig u. Wien (Bibliographisches Institut), str. 26, 27.

V tem 'ljudskem' pesništvu se je pojavila tudi oblika značajske vložitve, v katero sodi Zadovolne Krajnc. Junija 1775 je Wielandov časopis *Der Teutsche Merkur* objavil anonimno pesem *Der frohe Bauer* (Veseli kmet) z opombo: »Ta lepa pesem, v kateri izraža nepokvarjena narava ganljiva občutja v tako naivnem in hkrati tako krepkem jeziku, je naveden pojav zaradi okoliščine, da je njen avtor po rodu Anglež, po rojstvu Francoz in po vzgoji Nizozemec.«¹⁸ Lirski subjekt poudarja v prvi in zadnji kitici veselje do življenja in ponos na svoj kmečki stan: tako »srečen«, tako »zadovoljen«, kot je on, ne more biti noben bogataš; tisti, ki obdeluje zemljo, je bolj srečen in bolj moder od kralja ali cesarja. Vmes pripoveduje o zgodnjem vstajanju, veselju pri delu, sreči v družinskem krogu in zadovoljstvu ob mlečni jedi. V vsem njegovem pripovedovanju se kaže neka idilična mehkoča, nemožatost, ki zgovorno priča, da je avtor le slabo poznal kmečko življenje in da je nanj še močno delovala tradicija idiličnega pesništva. Zlasti priča o tem četrta kitica, v kateri pove, kako posluša v gaju ob mili sončni svetlobi ptičje petje in spokojno gleda v dolino, kjer skačejo njegove ovce. Ta pesem bi komaj mogla biti Vodniku vzgled, razen če je v njem kot kmečkem sinu pobudila polemičen odziv; takšno zvezo moremo suprirati zaradi nekaj motivnih vzporednosti.

Nekaj prej so v Göttingenskem almanahu muz za leto 1775 izšle kar tri pesmi s kmečko tematiko, v kateri se izpovedujejo lirski subjekti iz kmečkega stanu. Dve pesmi sta šifrirani z »I.«, *Bauernlied* (Kmečka pesem) in *Der verliebte Bauer* (Zaljubljeni kmet), in izražata čustva zaljubljenega kmečkega fanta; v prvi je za nas zanimiv motiv dekliskega plesa. Z »L.« šifriran *Klagelied einer Bäuerin* (Zalostinka kmetice), je elegična pesem kmetice po moževi smrti; tudi tu se pojavlja motiv plesa.¹⁹

V naslednjih letih se je v nemških almanahih muz zvrstilo več takšnih in podobnih pesmi. Med njimi je Zadovolnemu Krajncu po naslovu in motivih še najbolj blizu s šifro »-n-ck« podpisana pesem *Der zufriedne Bauer* (Zadovoljni kmet), objavljena v leipziškem *Almanach der deutschen Musen* za leto 1777.²⁰ Kljub motivnim vzporednostim (zadovoljen je s svojim stanom, ima dovolj kruha, veselo pleše s svojo Metko) pa je nemška pesem v tonu in mentaliteti daleč od Vodnikove in še pod močnim vplivom idilične motivike.

Iz navedenih primerov kaže izluščiti ustrezne sklepe. V takratni nemški književnosti lahko zasledimo vrsto pesmi, ki so idejno, motivno in žanrsko blizu Vodnikovemu Zadovolnemu Krajncu, vendar ni bilo doslej moč najti nobene, ki bi pričala, da se je Vodnik pri njej neposredno zgledeval. Možnost obstoja takšne pesmi med številnimi podobnimi sicer ostaja, vendar je neznatna. Iz primerjave z navedenim gradivom pa sledi:

Vodnik je mogel dobiti in je tudi sprejel žanrski model za svojo značajsko vložitvo iz takratnega nemškega pesništva; njegov izbor kaže smisel za sodobnost in aktualnost.

Iz tega vira je dobil tudi vzorec za naslov. Pri tem je treba upoštevati, da je bila 'zadovoljnost' kot modna drža širši pojav v takratnem nemškem pesništvu in da se pojavlja tudi v povezavi z drugačnimi motivi.²¹

Z žanrom so povezani ponavljajoči se motivi, ki jih najdemo tudi v Zadovolnem Krajncu. Skoraj nepogrešljiv je motiv plesa, pogostna pa sta z držo povezana zavest o materialni preskrbljenosti in trditev o enakovrednosti kmečkih jedi z gosposkimi.

Toda nemške pesmi niso pokrajinsko vezane, kakor Vodnikova. Zato je tudi orientacijska prva kitica Zadovolnega Krajncu po vsej verjetnosti izvirna.

¹⁸ *Der frohe Bauer*, *Der Teutsche Merkur* 1775, 2. četrletje, str. 195–196.

¹⁹ I., *Bauernlied*, *Poetische Blumenlese auf das Jahr 1775*, Göttingen u. Gotha, str. 43. L., *Klagelied einer Bäuerin*, tam, str. 79–80. I., *Der verliebte Bauer*, tam, str. 98–99.

²⁰ -n-ck, *Der zufriedne Bauer*, *Almanach der deutschen Musen auf das Jahr 1777*, Leipzig, str. 186.

²¹ Značilen primer je L. Gleima *Zufriedenheit*, *Poetische Blumenlese auf das Jahr 1778*, Göttingen u. Gotha, str. 145–146.

Pri Vodniku ne najdemo več najmanjše sledi nekdanjega idiličnega občutja, klišejev pastirskega pesništva in ostankov bukolične kuliserije, ki se tako trdovratno drže nemških pesmi tega žanra. To je očitno socialno pogojeno, saj so bili nemški pesniki bodisi aristokrati ali meščani, Vodnik pa kmečki sin.

Zato pri Vodniku tudi ni tiste očitne neskladnosti v mentaliteti pesnika in lirskega subjekta, ki preprečuje, da bi se takšne značajske vložnice v nemškem pesništvu dvignile do prepričljivosti. Tako je šele v Vodnikovi pesmi snov pristno zaživela in v tem je tudi glavna vrednota Zadovolnega Krajnca, ki presega meje slovenske književnosti.

2

Ne da bi se sistematično lotili geneze Zadovolnega Krajnca, je vendar treba nakazati več momentov, ki so po vsej verjetnosti odločali pri Vodnikovem oblikovanju te pesmi.

Doslej je bil vseskozi poudarjan ljudski duh in formalni zgled ljudskega pesništva. Tu je treba ločevati kmečki jezik in način mišljenja od odmevov ljudske pesmi. V prvem primeru gre za tisti jezik in način izražanja, ki ga je Vodnik osvojil v domačem kmečkem okolju in ki ga je uporabil kot sredstvo za notranjo karakterizacijo lirskega subjekta svoje pesmi. Da je Vodnik sploh baziral v jeziku takratne slovenske vasi, zgovorno pričajo tudi druge njegove pesmi iz pisaniške dobe; tu moramo iskati izvor tistim trivialnostim, ki jim je posvetil Ivan Grafenauer posebno analitično pozornost.²² Takšni izrazi iz vsakdanje rabe nižjih slojev so v visokem stilu prigradnic negativno zaznamovani, zato je v takih pesmih Vodnikov izraz vidno pod standardom meščana Deva. V kontekstu značajske vložnice s kmetom kot lirskim subjektom pa enaki in enakovrstni izrazi ne le ne motijo, kakor je sodel Grafenauer, ampak so ustrezno stilno sredstvo in v najboljših primerih tudi posebna vrednota.

Drugi problem 'ljudskega' vpliva na Zadovolnega Krajnca je ljudska pesem. Tu lahko za tisti čas in Vodnikovo rodno okolje govorimo izključno o godčevski pesmi v ritmu štajeriša in v obliki štirivrstične 'alpske poskočnice'. To je bila nižjeslovna moda XVIII. stoletja, ki je zajela najprej Koroško, kmalu zatem Gorenjsko in se je od tod razširila tudi v druge dele Kranjske.²³ Vse kaže, da je ta oblika plesne glasbe, povezana s posebnim verzificiranjem, imela močno središče v Šiški, kjer je delovala renomirana kmečka godba, ki so jo najemali tudi v mestu ob različnih priložnostih.²⁴ Besedišče Vodnikove žalne ode ob cesaričini smrti²⁵ priča, da je pesnik godčevstvo dobro poznal in usvojil tudi njegov 'strokovni' žargon. Ob liri in flavti, ki se pojavljata tudi v Devovi verzifikaciji in označujeta antični vpliv, vpleta Vodnik v svoje pesmi tudi gosli; pozna izraz za struno iz ovčjega črevesa (»Slabu še poje na mojih goslah ovčica«, 3. verz 11. kitice), ve, da lok po strunah »permaže« (»Ter je tok njen lok permazal . . .«, 2. verz 8. kitica), da godec tako strune »navije« (»Vsaka scer strune navija . . .«, 2. verz 9. kitica) in da neubrane strune »narodnu grenčijo« (»Struna narodnu grenči«, 5. verz 9. kitica).

²² I. Grafenauer, Valentin Vodnik – pesnik, KK XXII, Lj. 1918, str. 106–107.

²³ V. Vodušek, Alpske poskočne pesmi v Sloveniji, Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI, Bled 1959, str. 55–78. Isti, Slovenska koroška ljudska pesem, Koroški kulturni dnevi I, Zbornik predavanj, Mrb. 1973, str. 198–207.

²⁴ »Redute ali plese v maskah so takrat prirejali zaradi pomanjkanja večjega plesišča v gledališču, Šiškarji pa so imeli že od nekdaj pravico, da jih otvorijo, plešoč svoje domače ljudske plese s 'frkindiši' na glavah.« (D. Ludvik, Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790, Lj. 1957, str. 62.) Kronika ljubljanskega diskalceatskega samostana beleži nastop kmečkih godcev iz Šiške na koru njihove cerkve pri maši 17. jun. 1772 (I. Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve in kapele ljubljanske 10, Cerkev sv. Jožefa, Danica 1904, str. 285). Pri tem gre nedvomno za godce iz Spodnje Šiške, ki pa so bili gotovo dobro znani tudi v sosednji Zgornji Šiški, kjer je bil doma Vodnik, dasi sta kraja sodila v različni fari.

²⁵ Krajnske modrine žalovanje nad smertjo Marie Terezije premudre cesarice itdr., Pisanice od lepeh umetnost na tu lejtu 1781, str. (13–19).

Vodnik je o svoji 'šoli' pri slovenski ljudski pesmi zapisal v eni od variant Mojega spominika:

Kar mat' me vučili,
Sim gledal zapet,
Kar stari zložili,
Za njimi posnet.²⁶

To moremo razumeti tako, da je od matere slišal prenekatero staro ljudsko pesem in da je v lastnem pesnjenju posnemal značaj teh pesmi, ki so jih zložili predniki. Toda če izvzamemo zapise nekaterih epskih pesmi, je Vodnik imitiral le godčevsko verzifikacijo v značilni meri in v lahkotnem tonu.

Na doraščajočega Vodnika, dokler je ostal povezan z rodnim okoljem, je mogel vplivati tudi Valentin Černe (1732–1798), vzorni kmetovalec iz Šiške, sadjar, čebelar in konjerejec, ki je ob sobotah in nedeljah rad posredoval bogate izkušnje in znanje kmetom v okolici. Černe je zaradi iznajdljivosti, bogatih izkušenj in uspešnega gospodarjenja pritegnil pozornost kranjske kmetijske družbe. S posredovanjem njenega tajnika Baltazarja Hacqueta je postal znan tudi v tujini.²⁷ Bil je nekakšen idealni kranjski kmet svojega časa in je po vsej verjetnosti tudi Vodniku pomenil primer uveljavitve latentnih zmožnosti slovenskega kmeta.

To so tisti osrednji vplivni dejavniki Vodnikovega rodnega okolja, ki so po vsej verjetnosti soodločali pri oblikovanju Zadovolnega Krajnca. Ob njih pa se nam odpira možnost neposrednega vpliva še v drugem zvezku Pisanic. Skoraj gotovo je odločil o Vodnikovem sodelovanju v tretjem zvezku zbornika Devov verzificirani poziv k sodelovanju. Verjetno je večina teh štirih pesmi (ne le Kranjske Modrine žalovanje. . .) tudi nastala po tem, ko je Vodnik dobil v roke drugi letnik Pisanic. Prav za Zadovolnega Krajnca bi to lahko z veliko gotovostjo trdili. Vzorec za metrično shemo pesmi je našel najverjetneje v enajsti kitici druge pesmi Devovega prevoda Denisove pesnitve Der Zwist der Fürsten. Ta kitica pa je utegnila biti še drugače spodbudna; Denis in za njim Dev slavita v njej pogum in patriotizem hrvaških vojakov iz vojne krajine, ki so hkrati poljedelci in vojščaki:

Vas urne, vas zveste Hrovske vojščake!
Poštene, korajžne, navtrudne junake!
Pozdravljajo citre, katerih roke
K oranju, k strelanju so zmiraj volne.

V Zadovolnem Krajncu najdemo tri momente, ki nas spominjajo na to kitico:

slavljenje prebivalcev neke pokrajine zaradi določenih vrlin, ki naj bi bile njihova splošna značajska poteza;

poudarek pomenu vojne krajine, ki se pri Denisu in Devu kaže v posebni pozornosti do njenih prebivalcev, v Vodnikovi pesmi pa v začetnem verzu: »Men' sonce iz straže Hrovske gor pride. . .«;

v poudarjanju enake pripravljenosti za dvoje nasprotnih opravil: oranje in vojskovanje (Hrvati) oziroma vojskovanje in učenje (Kranjci):

Useler imam za vse židano volo:
Al' deni me v žovd al' pak pošli me v šolo.

²⁶ Kakor op. 7, str. 135.

²⁷ A. Pirjevec, Slovenski možje, Prevalje 1927 (Mohorjeva knjižnica 20), str. 30–32.

Razen teh vzporednosti pa priča o Devovem vplivu na Vodnika še primerjanje devetega četverostišja Pudelbala s četrto kitico Zadovolnega Krajnca.²⁸

3

Grafenauer²⁹ je s skrbno filološko akribijo prikazal razločke med besedilom Zadovolnega Krajnca v Pisanicah na eni strani ter dvema inačicama predelane pesmi v pratiki in v Vodnikovi zbirki na drugi. Ugotovil je, da je predelana pesem metrično in stilistično »skoroda popolnoma nova«, kljub temu pa je bila to zanj ista pesem, ki je dobila dokončno in najbolj dovršeno obliko šele v zadnji redakciji. Korak dalje je storil Petré,³⁰ ko je v interpretaciji mimogrede poudaril, kako se pesem, ki je sprva sledila Devovemu estetskemu kánonu, v poznejši predelavi spremeni in približa ljudski pesmi tudi v kitici (poprej je bila ljudski blizu že po ritmu). Vendar velja problem še enkrat premisliti, opiraje se na že opravljene primerjalne analize.

Po vsebini, motivih in njih razvrstitvi Vodnik pesmi ni spreminjal. Ohranil je tudi vsekoži temeljno obliko značajске vločnice z ustrezno perspektivo lirskega subjekta, h kateri sodijo tudi jezikovno-stilna sredstva. Besedišče je v veliki meri zamenjal, vendar vseskozi v okviru istega stilnega hotenja, pri čemer je besedilo zadnje redakcije nedvomno doseglo najvišjo stopnjo pregnanosti in konciznosti; kar je bilo sprva plod spontanega hotenja, je dobilo pravi lesk šele s posegom pile že izkušenega mojstra.

Ritem pesmi in njegov zvočni učinek pa je v predelani pesmi povsem drugačen kakor v prvotni. Dolgi dvanajsterci in enajsterci so dopuščali veliko bolj sproščeno in naravno oblikovanje stavka kakor kratki šesterci in peterci, v katere ni moč strpati več kot posamezne sintagme. Razliko med verzoma že poudarja zahteva po rimanju vsakega kratkega verza; s tem je enako obsežno besedilo dobilo podvojeno število rim. Zaznavnost rime pa v predelani pesmi krepi Zoisova prepoved uporabe prestopa (enjambementa) in z njo zvezana zahteva, naj se verz ujema s sintaktično enoto, kar je Vodnik dosledno upošteval. Tako v drugi verziji pesmi ni več nikakršnih prestopov med prvotnimi verzi; vsi sodi stih se zaključijo s koncem stavka. Ker ni moč strpati celih stavkov v kratke verze, se stavki tudi v predelani pesmi prelivajo iz lihih verzov v sode, toda nikoli tako, da bi bili razdvojeni pomenski sklopi (samostalnik in pridevnik, glagol in prislov). Tako je Zadovolni Krajnc v Psmah za pokušino na najmanjše sintaktične enote enakega obsega razdrobljeno besedilo, ki je prav toliko kakor godčevski poskočnici blizu izcizelirani rokokojski pesniški igrački, kar še posebej poudarjajo pogoste zvonkljajoče rime (zlasti deminutivi konjiči – dekličiči, Mince – stopince) in njihova pogostnost, kakršno v ljudski poskočnici redkokdaj srečamo. V prvotni pesmi pa so dolge, težko valeče se periode, ki se kar trikrat opazno prelijejo preko roba že tako dolgih verzov, kar 'realističen' odraz okorne pa vendar nazorne, klene in mestoma dovtipne govornice gorenjskega kmeta. Najbolj plastično se ta različnost izpričuje v četrto kitico, ki v prvotni pesmi slove:

Okrogle rad plešem, z nogame perdajam
Glas godcam ter se na dva cepa sem majam,
Al Špela za mano prov ročnu drobni,
Stopine pobira, se v rinke verti.

²⁸ J. Koruza, Spremná beseda, Pisanice od lepeh umetnost, Faksimile. . . Lj. 1977 (Monumenta litterarum slovenicarum 14), str. 27.

²⁹ V op. 22 n. d.

³⁰ V op. 6 n. d.

Tako metrično in stilistično oblikovano besedilo že v počasnem, široko raztegnjenem in s prestopom narušenem ritmu nazorno kaže okornega plesalca, ki se maje »na dva cepa«, tako da je živahnejša in spretnejša Špela komaj vidna izza njegovih širokih pleč. V predelani obliki pa je plesalec tako utesnjen, da more res »premesti vse vogle« ozkega plesišča, če hoče dohajati svojo igrico Minco, ki je šele tu polno zaživela in se uveljavila.

Rad plešem okrogle,
S peto glas dodajam,
Premetam vse vogle,
Se v cepa dva majam;
 Nožica pa Mince
 Za mano drobni,
Pobera stopince,
 Se v kroge verti.

V predelani obliki pa ni bil drugačen samo značaj pesmi, ampak tudi njen namen. Preoblikovana pesem je najprej izšla v pratiki, periodični publikaciji, ki je bila namenjena najširšemu krogu bralcev, predvsem kmetom. Seveda tem bralcem ni bilo treba predstavljati njih samih. Zato je bil namen drugačen; približati se jim s pesmijo z domačo snovjo, ustrezno njihovemu mišljenju in čustvovanju, zloženo v domače zvonečem ritmu, in ne nazadnje, v pesmi jim dati zgled in cilj, ki bi mu naj sledili. V prvotni obliki pa Zadovolne Krajnc ni bil namenjen kmečkemu bralcu, marveč višjim in zlasti srednjemu sloju. Namen pa je bil, kakor v istovrstnih nemških pesmih, predstaviti kmeta v 'pravi', ne idilično izumetničeni podobi, dokazati njegovo človeško enakovrednost in, končno, pokazati na duševno in telesno zdravo podeželsko življenje, ki vrača človeka svojemu bistvu (Rousseaujevska komponenta).

Vprašanje, ki ga ni moč zadovoljivo rešiti, pa je, v kolikšni meri je drugačna namembnost pesmi povezana z njenim preoblikovanjem. Če drži Petretova sodba, da je Vodnik v predelani pesmi hotel obliko kasneje navezati na ljudsko pesem, potem povezava med prenosom namena in drugačno obliko obstoji. Glede na naše ugotovitve pa je treba dodati, da gre bolj za hotenje bližanja ljudski pesmi, in sicer v tem smislu, da bo oblika kmetu čim bolj blizu, čim bolj domača, da bo zaradi nje pesem hitreje osvojil; kljub temu pa realizacija ostaja na estetski ravni, pridvignjeni vidno nad godčevsko verzifikacijo. V prvi redakciji pesmi pa je njena oblika še dlje od ljudske pesmi. Metrična shema kitice je sprejeta iz umetnega slovstva. Takšna oblika kitice je bila že dolgo znana v slovenskem duhovnem pesnjenju, najdemo jo tudi pri sodobnih nemških pesnikih.³¹ Vendar je verjetno, da jo je Vodnik izbral zaradi ritmične podobnosti s poskočno štirivrstičnico med kranjskimi kmeti priljubljene godčevske verzifikacije, kajti pri nemških pesmih žanra, ki mu pripada Zadovolne Krajnc, te metrične oblike ne srečamo.

Značilna oblika Zadovolnega Krajnc, kakršen je bil objavljen v Pisanicah, se nam je pokazala torej ob primerjavi s poznejšo predelavo kot izrazita umetna pesem, ki imitira ljudsko le v jeziku in ritmu toliko, kolikor je pogojeno v temi in vložni perspektivi. Kot taka

³¹ V slovenski duhovni verzifikaciji jo prvič zasledimo v rokopisni pesmarici F. M. Paglovca *Cantilenaе variaе* ... (prim. A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do sredine XIX. stoletja I*, Lj. 1978, str. 117–120). V nemškem pesništvu je mogel Dev dobiti zanjo zgled v Bürgerjevi pesmi *Lenardo und Blandine* (*Gedichte von Gottfried August Bürger, Petersburg (dejansko Salzburg) 1779*, str. 169–193), na kar je opozoril že P. Scherber (*Michael Denis und die Anfänge der neueren Literatur Vöslaniens, Festschrift für Alfred Rammelmeyer, München 1975*, str. 190), preko njega ali neposredno pa tudi Vodnik.

sodi v žanr, ki je bil močno razširjen v takratnem nemškem pesništvu. Vodnik se je zavestno vključil v ta žanr in kot kmečki sin vnesel vanj mentalitetno in doživljaljsko pristnost. Pri oblikovanju ni neposredno posnemal nobenega tujega ali domačega vzorca. Sprejel je pobude iz nemškega in iz mladega domačega pesništva, ki pa jih je samostojno in suvereno uporabil v izvirnem kontekstu. Tega pa je v dobršni meri črpal iz rodnega okolja. Vendar pri upoštevanju tega momenta ne smemo pretiravati. Ne gre namreč za ustvarjanje v ljudskem duhu, marveč zgolj za črpanje pobud iz domače tradicije.

Fedora Ferluga-Petronio

Trst

ALOJZ GRADNIK IN ANTIČNA LIRIKA

Za Alojza Gradnika nikakor ne moremo reči, da se je navdihoval ob antični poeziji ali da se je čutil na kakršenkoli način globlje povezan z antičnim svetom. V njegovem obsežnem pesniškem delu zasledimo le tri pesmi, katerih tematika sega v grško-rimsko obdobje, in sicer *Gallo Placidijo* v zbirki *Pojoča kri* in dve pesmi v *Zlatih lestvah*: *Timandra Alkibijadu* in *Alkibijad Timandri*. Vendar je Gradnika v tem primeru zaneslo v antiko zgolj naključje, podobno, kot je verjetno po naključju v svoj pisani prevajalski opus vključil šest Katulovih pesmi.¹

Morda je hotel s temi drobnimi prevodi le strnjeno prikazati nekaj glavnih motivov Katulove poezije: brezskrbno in razigrano ljubezen do Lesbije, ženske, ki na začetku še ni pokazala svoje nezvestobe in razvratnosti, a je pozneje postala tragično žarišče Katulovih izpovedi (*Živiva, Lesbija moja, in ljubiva*); pesnikovo mladostno in uživaško pohajanje po Rimu, ko mu je marsikdaj zmanjkalo denarja v mošnjičku (*V gosti, Fabullus, te povabim skoro*); slavospev polotoku Sirmiju, kamor se je zatekal iz hrupnega Rima in zaman iskal utehe svoji osebni bolečini (*O moja Sirmio, ti vseh otokov*); dvome, ki so se mu rojevali glede ženske zvestobe (*Da le z menoj bi šla zamož, mi pravi ljubica moja*); politično satiro (*Cezar, presneto mi malo do tega je, da ti ugajam*); zadnji pozdrav bratu, umrlemu v tujini (*Mnoge dežele prehodil, brat moj, in mnoga sem morja*).

Ti maloštevilni prevodi iz Katula so nastali zelo pozno, ko se je Gradnikovo tragično erotično doživljanje, ki je doseglo svoj višek v zbirki *De profundis* (1926), že popolnoma umirilo in poduhovilo. Ko bi se bil Gradnik začel ukvarjati s Katulovo poezijo v dvajsetih letih in mogoče še na začetku tridesetih, bi na velikega rimskega lirika gledal drugače in bi se instinktivno lotil tistih verzov, ki so prenasičeni s Katulovo ljubezensko tragiko, z njegovimi mukami, hrepenenjem, sovraštvom. Zakaj, čeprav je Gradnik hodil svojo pesniško pot povsem neodvisno od antičnih modelov, lahko primerjamo njegove najbolj občutene stihe, njegovo žgočo erotično izpoved s stihmi nekaterih največjih mojstrov antične lirike.

Da je Gradnik samonikla osebnost, ki jo je z literarnega vidika težko opredeliti, o tem je spregovorila že Marja Boršnikova v *Pogovorih s pesnikom Gradnikom*, (Maribor 1954, 74–75): »... Zato je napaka vsakega kritika in literarnega zgodovinarja, če vrednotita in razlagata veliko umetnino samo s časovnimi merili, ker jim s temi merili nikoli ne bosta

¹ V literarni prilogi *Živa njiva* Maleševe revije *Umetnost* (1. 1944/45, 177–179).